

NĚKTERÉ ASPEKTY POBYTU OBČANŮ ČLENSKÝCH STÁTŮ EU NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY, ZEJMÉNA Z POHLEDU PRÁVA ÚSTAVNÍHO A SPRÁVNÍHO

JIŘÍ ZEMAN

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek se zabývá ústavněprávní rovinou občanství ve vztahu ke členství České republiky v EU a dále se zaměřuje na vybrané aspekty tohoto takzvaného „evropského občanství“ v rámci několika právních odvětví. V podústavní rovině si tento příspěvek všimá zejména pobytu občana EU na území České republiky

Key words in original language

Občanství České republiky ve vztahu ke členství v EU; evropské občanství; pobyt občanů EU na území České republiky.

Abstract

The text focuses on the constitutional aspect of citizenship in relation to the Czech Republic EU membership, and further on selected questions concerning „European citizenship“ from the perspective of certain branches of law. On the under-constitutional level it deals mainly with the residence of an EU citizen in the Czech Republic.

Key words

Citizenship in relation to the Czech Republic EU membership; European citizenship; residence of an EU citizen in the Czech Republic.

1. ÚVOD

Institut evropského občanství se vyvíjel společně s evropským (tehdy rovněž komunitárním) právem, kdy hnacím motorem byl (a je), jak známo Evropský soudní dvůr (nyní Soudní dvůr EU – dále jen „Soudní dvůr“ nebo též „SD“). Nepřekvapí proto, že původně byl občan evropského integračního projektu redukován pouze na „člověka obchodujícího“,¹ jenž byl nositelem jednotlivých (evropských) práv a svobod slučujících se s tehdy vznikajícím evropským trhem, resp. sloužících k jeho vlastnímu

¹ V německé teorii se hovoří o takzvaných „Marktbürgers“.

uskutečňování.² Teprve mnohem později se jednotlivec jako jedinečná lidská bytost dostal do popředí zájmu evropské integrace s cílem zajistit mu obecně rovné zacházení – srov. k tomu například rozsudek ve věci C-184/99 (2001) Sb. rozh., kde se mj. říká: „*Občanství Unie je totiž určeno k tomu, být základním statusem státních příslušníků členských států, které umožňuje (...) požívat, bez ohledu na (...) státní příslušnosti a s výhradou výjimek výslovně stanovených v tomto ohledu, stejného právního zacházení*“.³ Na druhou stranu – aniž bych tento aspekt chtěl v následujícím příspěvku jakkoli podrobně rozebírat – musím již zde upozornit na to, že ona deklarovaná obecná rovnost zacházení není omezena toliko Soudním dvorem deklarovanými výslovně stanovenými výjimkami, ale rovněž jednotlivými právními řády členských států, a to hned ve dvou základních rovinách. Občanství EU je totiž koncipováno jen jako doplňkové, je „nadstavbou“ ke státní příslušnosti (k občanství státu). Přitom platí obecně známé pravidlo plynoucí z čl. 17 SES, resp. z čl. 20 odst. 1 SFEU, že každý kdo má státní příslušnost členského státu EU, je občanem EU – jsou to tedy ve svém důsledku sama „národní“ pravidla členského státu,⁴ která určují, kdo má jakou státní příslušnost a kdo tedy je nebo není občanem EU (toť tedy zmíněná rovina první). Rovinu druhou (demonstrovanou níže na příkladu místa trvalého pobytu), jež značně ovlivňuje konkrétní podmínky realizace onoho evropského občanství, tvoří národní pravidla [jež jsou součástí právního řádu českého státu] stanovící podmínky výkonu práv a povinností tvořících konkrétní obsah evropského občanství. V této souvislosti je pak otázkou – což ostatně plyne z právě uvedeného – do jaké míry je promyšleno (resp. domyšleno) používání slovních spojení „občanství EU“ (jež patrně koresponduje s obratem „být občanem EU“) a „být občanem členského státu“ (mít jeho občanství), resp. mít „státní příslušnost“ členského státu. Obecná teorie⁵ totiž rozlišuje právě mezi

² Srov. k tomu např. Grabitz, E. *Europäisches Bürgerrecht zwischen Marktbürgerschaft und Staatsbürgerschaft*. Köln : Europa-Union Verlag, 1970, s. 65 a násl.

³ Citováno a přeloženo z němčiny podle rozsudku SD z 20. září 2001, ve věci *Rudy Grzelczyk vs. Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve*, C-184/99, Sb. rozh. s. I-06193, marginální číslo 31: *Der Unionsbürgerstatus ist nämlich dazu bestimmt, der grundlegende Status der Angehörigen der Mitgliedstaaten zu sein, der es denjenigen unter ihnen, die sich in der gleichen Situation befinden, erlaubt, unabhängig von ihrer Staatsangehörigkeit und unbeschadet der insoweit ausdrücklich vorgesehenen Ausnahmen die gleiche rechtliche Behandlung zu genießen*. Citované rozhodnutí je dostupné také online například v internetové databázi *European NAvigator* [databáze online]. *Château de Sanem (France) : Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe*, 2004 – 2010 [citováno 31. 10. 2010]. Dostupné z URL <<http://www.ena.lu/>>. Databáze ke studiu evropské integrace.

⁴ Tato pravidla přitom jsou – a to je zásadní – uznávána ostatními členskými státy.

⁵ Srov. např. Grawert, R. *Staatsangehörigkeit und Staatsbürgerschaft*, *Der Staat : Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte*. 1984, svazek 23, s. 179 a násl.

občanstvím a příslušností, kdy státní příslušnost je chápána jako právní vztah mezi státem a jednotlivcem, kdežto občanství je souborem práv (povinností) jedince, která jsou odvozena (vyplývají) ze státní příslušnosti. Pokud tedy čl. 20 SFEU říká, že občanem EU je každý, kdo má státní příslušnost členského státu EU, pak to znamená, že jedinec nemusí být nadán „národními právy a povinnostmi“ plynoucími ze státního občanství členského státu a přesto mu svědčí práva a povinnosti, jež jsou obsahem občanství evropského. Proto tedy nelze hledat paralelu mezi státní příslušností a občanstvím EU.⁶

2. INSTITUT MÍSTA TRVALÉHO POBYTU OBČANA ČESKÉ REPUBLIKY

Byť se v příspěvku chci zabývat primárně některými aspekty (trvalého) pobytu občanů EU a jejich rodinných příslušníků na území České republiky, musím se nejprve dotknout institutu místa trvalého pobytu občana České republiky tak, jak je upraven v zákoně č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a rodných číslech a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o evidenci obyvatel“). Je obecně známo, že úprava trvalého pobytu podle zákona o evidenci obyvatel je poměrně liberální zvláště ve srovnání se zákonem č. 135/1982 Sb. Ze současné právní úpravy plyne, že občan České republiky může mít pouze jedno místo trvalého pobytu, jenž má ovšem zásadně evidenční charakter.⁷ Místo trvalého pobytu se musí nacházet v objektu určeného k bydlení, označeného číslem popisným, evidenčním nebo orientačním. Právo na zvolení místa trvalého pobytu je v souladu s judikaturou Nejvyššího správního soudu veřejným subjektivním právem, kdy součástí tohoto práva je podle Nejvyššího správního soudu i to, aby na zvolené adrese trvalého pobytu nebyly evidovány osoby, které pro to – již – nesplňují podmínky.^{8 9}

⁶ Srov. Klemens, Fischer, H. Der Vertrag von Lissabon : Text und Kommentar zum Europäischen Reformvertrag mit einem Geleitwort von Benita Ferrero-Waldner. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos, 2008, s. 198, ISBN 978-3-8329-3218-3.

⁷ Platná právní úprava zásadně nepočítá s možnou přímou sankcí například za to, že se občan nepřihlásí k trvalému pobytu v místě, kde se skutečně zdržuje. Se sankcemi v této souvislosti (alespoň prozatím) počítají ovšem jiné právní předpisy – například zákon o občanských průkazech stanoví povinnost občana nechat si vyhotovit nový občanský průkaz, změní-li se údaje v něm zapisované – srov. ustanovení § 14 odst. 1 písm. c) bod 2 zákona č. 328/1999 Sb., ve znění zákona č. 227/2009 Sb. účinném od 1. 1. 2012 [zákon č. 227/2009 Sb., o základních registrech mění citovaný zákon o občanských průkazech v tom směru, že již nezmiňuje explicitně změnu trvalého pobytu jako důvod pro vydání nového občanského průkazu, nicméně tento údaj zahrnuje do údajů zapisovaných do příslušného registru].

⁸ Parafrazováno podle Šimíček, V. Trvalý pobyt – vybrané aspekty. In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikaeni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>, [dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 5.

Možnost zvolit si místo trvalého pobytu nepatří explicitně mezi základní subjektivní práva, nicméně toto veřejné subjektivní právo je viditelně „součástí“ například práva na ochranu lidské důstojnosti, soukromého a rodinného života, je součástí svobody pobytu a pohybu atd. Souvisí rovněž s volebním právem, s některými sociálními dávkami, s ochranu vlastnictví¹⁰

⁹ Srov. k tomu usnesení rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu ze dne 6. 2. 2007, čj. 2 As 64/2005-108, dostupné v internetové databázi Nejvyššího správního soudu – {Databáze rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího správního soudu [databáze online]. Brno (Česko) : Nejvyšší správní soud, 2003 [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.nssoud.cz/main.aspx?cls=AnonymZneniList&menuactive=;ml120;ml119;ml119;ml120;>>. Databáze rozhodnutí Nejvyššího správního soudu} – kterým Nejvyšší správní soud reagoval svou dřívější judikaturou, „podle níž rozhodnutím ohlašovny o zrušení údaje o místě trvalého pobytu nezakládají, nemění, ruší ani závazně neurčují práva a povinnosti. Proto takovéto rozhodnutí ohlašovny bylo – podle judikatury překonanému zmíněným rozhodnutím rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu – nepřezkoumatelné ve správním soudnictví – srov. k tomu opět Šimíček, V. Trvalý pobyt – vybrané aspekty. In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>, [dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 5 a také Fiedler M., Fiedlerová, D. Trvalý pobyt a jeho právní dopady, Bulletin advokacie. 2006, č. 5, s. 19 – 21, ISSN 1210-6348.

¹⁰ Zmíněná ochrana vlastnického práva má v tomto pohledu minimálně dvojí rozměr. Jde jednak o ochranu vlastnictví toho, kdo na uvedené adrese má trvalý pobyt. Jde ale také o ochranu vlastnictví například majitele bytu, kde je zmíněný pobyt hlášen. Současná právní úprava (říjen 2010) od 1. 7. 2008 opět neumožňuje [§ 10 odstavec 8 zákona o evidenci obyvatel ve znění zákona č. 239/2008 Sb.] sdělovat údaje o osobě mající místo trvalého pobytu ve vymezené části objektu (rozuměj například v bytě) vlastníkoví takové vymezené části objektu; osobní údaje o osobě [jméno, příjmení, datum narození] jsou sděleny pouze vlastníkoví objektu [tedy rozuměj nikoli například vlastníkoví vymezené části objektu – bytu]. Novelizace provedená zákonem č. 239/2008 Sb. je přitom důvodovou zprávou vysvětlována potřebou chránit osobní údaje, které byly takto v minulosti poskytovány. Nadto podle důvodové zprávy je evidence obyvatel založena na přihlášení se k adrese objektu, nikoli k adrese vymezené části takového objektu – srov. k tomu důvodová zpráva k zákonu č. 239/2008 Sb. – zvláštní část – K ČÁSTI ŠESTÉ – Změna zákona č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel – bod 23; viz sněmovní tisk č. 395/0, část č. 1/2, 5. volební období Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Zákon o evidenci obyvatel i po této změně však počítá s tím, že to bude i vlastník vymezené části objektu, kdo bude moci ohlašovně navrhnout zrušení údaje o místě trvalého pobytu (§ 12 odst. 2 citovaného zákona). Jednou z možností, jak se vlastník bytu bude moci dozvědět, že v jeho bytě někdo bydlí – když podle § 10 odst. 8 zákona o obyvatel je mu to zapovězeno – je ustanovení § 689 odst. 2 zákona č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „OZ“). Podrobněji k ustanovení § 689 odst. 2 OZ viz též Fiedler M., Fiedlerová, D. Trvalý pobyt a jeho právní dopady, Bulletin advokacie. 2006, č. 5, s. 19 – 21, ISSN 1210-6348. Takovýto stav je však pro majitele bytů značně nepříznivý. V této souvislosti stačí připomenout § 33a odst. 1 písm. b) [údaje z agendového informačního systému evidence obyvatel podle zákona o evidenci obyvatel] a písmeno c) téhož odstavce [údaje z agendového výpomocného systému cizinců podle § 158 zákona č. 326/1999 Sb.], dle nichž jsou exekutorovi poskytovány údaje pro provádění exekucí. Úsměvné v této souvislosti rovněž je, že v případě cizinců (tedy i občanů EU) Policie České republiky sdělí údaje ve shora uvedeném slova smyslu i vlastníkoví vymezené části objektu (srov. § 159 odst. 10 zákona o pobytu cizinců).

a s mnoha dalšími aspekty každodenního života. Kapitoulou samu pro sebe je v tomto ohledu například doručování v občanském soudním řízení, a to zvláště za účinnosti zákona č. 7/2009 Sb. – srov. § 46 písm. a) o.s.ř.

V souladu s právě uvedeným lze tedy podle mého učinit dílčí závěr svědčící o tom, že institut trvalého pobytu občana České republiky má – ač se to tak díky současné liberální právní úpravě nemusí na první pohled jevit – velký význam a může se velmi negativně projevit do osobní sféry každého z nás. A to nejen přímo, ale třeba i neblahým ovlivňováním výsledků obecních voleb, v minulosti praktikovaným kupčením s trvalým pobytem zvláště sociálně slabých občanů za účelem dosažení většího množství finančních prostředků v rámci rozpočtového určení daní pro jednotlivé obce,¹¹ zneužíváním některých výhod, kde kritériem pro jejich dosažení je právě místo trvalého pobytu (jako je například možnost parkovat ve vyhrazených částech obce podle § 23 zákona č. 13/1997 Sb.)¹² atd.

¹¹ Srov. Jirsa, Z. Získávání občanů finančně motivovanou změnou místa trvalého pobytu. In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>,[dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 10 – 12.

¹² Srov. Dellin, L. Některé praktické dopady současného systému hlášení místa trvalého pobytu. In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>,[dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 51 – 54.

3. INSTITUT MÍSTA TRVALÉHO POBYTU OBČANA EU A JEHO RODINNÝCH PŘÍSLUŠNÍKŮ^{13 14}

Zmiňovaný zákon o pobytu cizinců na území České republiky upravuje (společně se zákonem o azylu) pohyb cizinců na území České republiky. Přitom, jak ostatně plyne z logiky naznačeného, právní řád České republiky rozeznává tři velké skupiny cizinců pobývajících na jejím území: 1) azylanté (podmínky jejich pobytu upravuje zvláštní zákon), 2) občané EU a jejich rodinní příslušníci, 3) cizinci ze třetích zemí. V následující části příspěvku se budou zabývat toliko právě vymezenou druhou skupinou, resp. přesněji toliko vybranými aspekty místa trvalého pobytu těchto osob na území České republiky, tak jak ho zná současná právní úprava, tedy zejména zákon o pobytu cizinců. Využiji přitom jistého srovnání s trvalým pobytem občana České republiky – ostatně proto jsem se jím výše alespoň schematicky zabýval.

Pokud tedy bylo u trvalého pobytu občana České republiky konstatováno, že má toliko evidenční charakter, pak u cizinců – tedy i u občanů EU a jejich rodinných příslušníků – platí, že tito musí změnu trvalého pobytu hlásit (srov. § 93 zákona o pobytu cizinců). Nenahlášení změny trvalého pobytu totiž vede ke zrušení platnosti průkazu u povolení k trvalému pobytu (§ 87z odst. 2 citovaného zákona). Cizinec k objektu, jeho části, musí prokázat vlastnický vztah nebo oprávněnost jeho používání. Takový objekt označený číslem popisným, evidenčním či orientačním musí být určen k bydlení nebo rekreaci. Ač se tyto podmínky mohou, už právě ve srovnání se zákonem o evidenci obyvatel, zdát triviální, je naopak skutečností, že právní úprava těchto náležitostí se v rámci zákona o pobytu cizinců, vyvíjela složitě a byla značně proměnlivá. Příslušná zákonná ustanovení oscillovala například mezi situací, kdy občan EU nemusel doložit svůj vlastnický či jiný vztah k místu

¹³ Pobyt občana EU a jeho rodinných příslušníků je upraven zejména v hlavě IVa zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o pobytu cizinců“). Hlava IVa byla do zákona o pobytu cizinců včleněna zákonem č. 217/2002 Sb. a od té doby byla několikrát novelizována. Pokud je Díl 1 této hlavy nadepsán jako „Pobyt občana EU a jeho rodinných příslušníků“, je dobré vědět, že se jedná toliko o zastřešující pojem, kdy se občanem EU myslí i občan členského státu Schengenské dohody – srov. k tomu důvodová zpráva [srov. k tomu důvodová zpráva k zákonu č. 217/2002 Sb. – zvláště obecná část; viz sněmovní tisk č. 1164/0, 3. volební období Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky]. Aktuálně se tedy jedná o osoby mající státní příslušnost některého z členských států EU a dále o osoby se švýcarskou, norskou, lichtenštejskou a islandskou státní příslušností.

¹⁴ Tato část příspěvku byla zpracována podle referátu JUDr. Pavla Pořízka, Evidence trvalého pobytu cizince a občana (některé problémové momenty cizinecké právní úpravy): Pořízek, P. Evidence trvalého pobytu cizince a občana (některé problémové momenty cizinecké právní úpravy). In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL <<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>, [dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 23 – 29.

svého trvalého pobytu buď vůbec (nemusel totiž k získání trvalého pobytu předložit doklad o zajištění ubytování), nebo toliko tak, že zákon sice vyžadoval doklad o tomto vztahu, ale náležitosti dokladu nespécifikoval. Rovněž poměrně dlouho zákon o pobytu cizinců nespécifikoval nároky kladené na kvalitu ubytování v místě trvalého pobytu cizince (tedy mj. občana EU).¹⁵ Nápravu v tomto ohledu přinesl až zákon č. 379/2007 Sb., kterým byl novelizován § 71 odst. 2 [citované ustanovení dopadá na cizince ze třetích zemí] a § 87i odst. 2 zákona o pobytu cizinců [citované ustanovení dopadá na občany EU a jejich rodinné příslušníky]. Věnoval-li jsem se výše některým aspektům trvalého pobytu občana České republiky podle zákona o evidenci obyvatel a zmínil-li jsem poněkud problematické postavení vlastníků vymezené části objektu – tedy vlastníků bytu, kdy se tito mohou stát lehce „součástí“ exekučního řízení, jež je vedeno například proti jejich (bývalému) nájemci, který měl v jejich bytě trvalý pobyt, pak tato situace může samozřejmě nastat i v případě, že nájemcem je občan EU. Alespoň částečné řešení v tomto směru přinesl již shora citovaný zákon č. 379/2007 Sb., který do zákona o pobytu cizinců včlenil § 98a. Podle tohoto ustanovení může vlastník objektu (jeho vymezené části) či osoba oprávněná k užívání objektu (jeho vymezené části) navrhnout ministerstvu výmaz údaje o hlášení místa pobytu. Je přitom zjevné, že ustanovení § 98a zákona o pobytu cizinců bylo zjevně inspirováno § 12 zákona o evidenci obyvatel.

4. ZÁVĚR

Evropská integrace je fenomén, o kterém se dnes mluví na každém kroku. Jak příznivci, tak odpůrci tohoto integračního projektu často plameně (a více či méně zasvěceně) hovoří o nových principech a institutech, které evropské právo do českého právního řádu vneslo, resp. o institutech, jež český právní řád již znal, ale které mají nyní zcela nový – evropský – rozměr. Na institutu trvalého pobytu se přitom naznačené aspekty interakce mezi českým a evropským právem výrazně projevují, přitom mnohdy právě až konkrétní národní úprava reagující na tu, kterou část evropského práva skutečně odhalí, jaká ta naše sjednocená Evropa skutečně je.

¹⁵ Zákon znal (a stále zná) toliko podmínku přiměřeného ubytování poskytovaného ubytovatelem za úhradu [§ 100 písm. d) zákona o pobytu cizinců]. Ona přiměřenost je přitom odvozována z úrovně, jakou poskytují běžně ostatní ubytovatelé.

Literatura a prameny:

- Dellin, L. Některé praktické dopady současného systému hlášení místa trvalého pobytu. In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>, [dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 51 – 54.
- Důvodová zpráva k zákonu č. 217/2002 Sb. – zvláště obecná část; viz sněmovní tisk č. 1164/0, 3. volební období Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky.
- Důvodová zpráva k zákonu č. 239/2008 Sb. – zvláštní část – K ČÁSTI ŠESTÉ – Změna zákona č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel – bod 23; viz sněmovní tisk č. 395/0, část č. 1/2, 5. volební období Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky.
- European NAVigator [databáze online]. Château de Sanem (France) : Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe, 2004 – 2010 [citováno 31. 10. 2010]. Dostupné z URL <<http://www.ena.lu/>>. Databáze ke studiu evropské integrace.
- Fiedler M., Fiedlerová, D. Trvalý pobyt a jeho právní dopady, Bulletin advokacie. 2006, č. 5, s. 19 – 21, ISSN 1210-6348.
- Grabitz, E. Europäisches Bürgerrecht zwischen Marktbürgerschaft und Staatsbürgerschaft. Köln : Europa-Union Verlag, 1970, 117 s.
- Grawert, R. Staatsangehörigkeit und Staatsbürgerschaft, Der Staat : Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte. 1984, svazek 23, s. 179 a násl.
- Jirsa, Z. Získávání občanů finančně motivovanou změnou místa trvalého pobytu. In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni->

- cinnost/sborniky-z-konferenci/>, [dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 10 – 12.
- Klemens, Fischer, H. Der Vertrag von Lissabon : Text und Kommentar zum Europäischen Reformvertrag mit einem Geleitwort von Benita Ferrero-Waldner. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos, 2008, 543 s., ISBN 978-3-8329-3218-3.
 - Pořízek, P. Evidence trvalého pobytu cizince a občana (některé problémové momenty cizinecké právní úpravy). In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>, [dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 23 – 29.
 - rozsudek SD z 20. září 2001, ve věci Rudy Grzelczyk vs. Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve, C-184/99, Sb. rozh. s. I-06193.
 - Šimíček, V. Trvalý pobyt – vybrané aspekty. In Sborník z konference Trvalý pobyt pořádané 25. října 2007 v Kanceláři veřejného ochránce práv [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.ochrance.cz/dalsi-cinnost-ochrance/publikacni-cinnost/sborniky-z-konferenci/>>, [dostupné pouze online, ISBN nepřiděleno], str. 5.
 - usnesení rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu ze dne 6. 2. 2007, čj. 2 As 64/2005-108, dostupné v internetové databázi Nejvyššího správního soudu – Databáze rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího správního soudu [databáze online]. Brno (Česko) : Nejvyšší správní soud, 2003 [citováno 15. 10. 2010]. Dostupné z URL<<http://www.nssoud.cz/main.aspx?cls=AnonymZneniList&menuactive=;ml120;ml119;ml119;ml120;>>. Databáze rozhodnutí Nejvyššího správního soudu.

Dny práva – 2010 – Days of Law, 1. ed. Brno : Masaryk University, 2010
<http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/>

Contact – email
110303@mail.muni.cz